

ARAP BAHARI'NIN 10. YILINDA ORTADOĞU'DA BÜYÜK GÜÇLER VE DEMOKRATİKLEŞME

PROF. DR. AHMET UYSAL

Başkan ORSAM

“

2000'lerde George W. Bush, Irak'ı işgal yöntemi ile demokratikleşmeyi özdeşleştirmeseydi Ortadoğu bölgesi kendi iç dinamikleri açısından demokratikleşme için gerçek zemini bulabilirdi. ABD'nin çıkarına uygun "demokratikleşme" projesi Ortadoğu'yu kaosa sürüklemekten başka bir sonuç getirmedi.

”

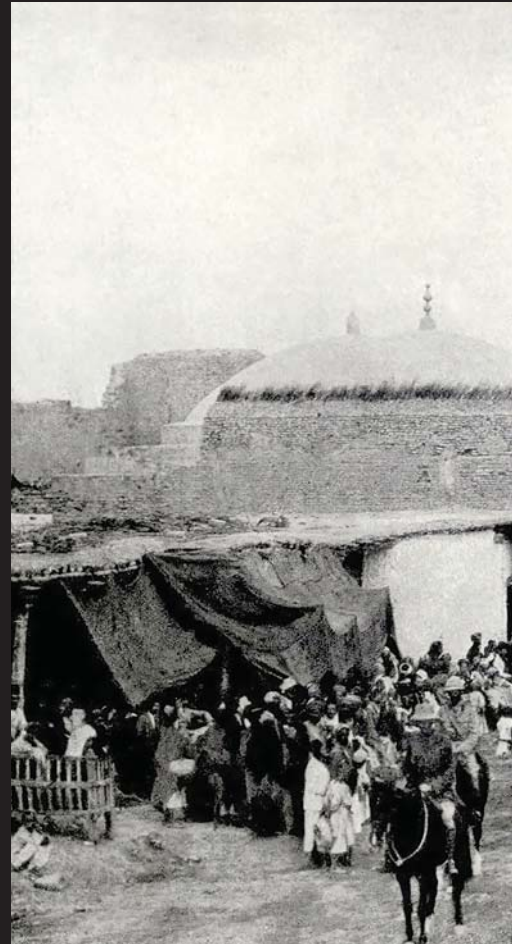
Batılı devletler, "hasta adam" olarak adlandırdıkları Osmanlı Devleti'ne yönelik emellerini "Doğu Sorunu (Şark Meselesi)" olarak tanımlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı topraklarını paylaşınca bu bölgeyi Ortadoğu olarak adlandırmışlardı. Sykes-Picot Anlaşması'yla paylaştıkları Arap topraklarında sömürge etkisi bölünmüşlük ve otoriter yönetimler olarak bugüne kadar sürmüştür. Bunların

sonucu olarak bölge halkları baskı ve yoksulluktan mustarip şekilde 10 yıl önce isyan ederek çoğu Batı müttefiki diktatörleri düşürmüştür. Bu yazıda Büyük Güçler'in (ABD, AB, Rusya ve Çin) Arap Baharı'na yönelik tutumlarını analiz edeceğiz.

ORTADOĞU BÖLGESİNDE DEMOKRATİKLEŞME SARMALINDA ABD VE AVRUPA'NIN ROLÜ

Arap toplumları aslında siyasi bağımsızlığa kavuştukları 1950 ve 1960'larda demokratikleşebilirlerdi. Ancak 1952 Cemal Abdunnasır darbesi kötü bir örnek oluşturdu, sömürgeci bağımsızlaşmayı darbeci yöntemlerle gerçekleştirmeye çalıştılar. Bu süreçte Irak, Suriye, Libya, Cezayir ve Yemen'de hep darbe modeli karşımıza çıkmıştır. Hâlbuki askerî darbeler, söz konusu ülkelerdeki devlet-toplum ittifakını zayıflatmakta ve ister istemez küresel güçlere bağımlılığı beraberinde getirmekteydi. Aynı şekilde, Soğuk Savaş bittiğinde Doğu Avrupa'da ortaya çıkan demokratikleşme dalgasının Arap dünyasına gelebilme ihtimali de engellenmiş gözükmektedir. 2000'lerde George W. Bush, Irak'ı işgal yöntemi ile

demokratikleşmeyi özdeşleştirmeseydi Ortadoğu bölgesi kendi iç dinamikleri açısından demokratikleşme için gerçek zemini bulabilirdi. ABD'nin çıkarına uygun

“demokratikleşme” projesi Ortadoğu’yu kaosa sürüklemekten başka bir sonuç getirmedi.

2010 yılının sonunda Tunus’ta seyyar satıcı gencin kendini yakmasıyla başlayan halk gösterileri önce Tunus’ta, yıl boyunca da Mısır, Yemen, Libya’da diktatörleri teker teker düşürmüş ve diğerlerinde ciddi reformlara yol açmıştır. Diktatörler toplumda muhalefet bırakmadığı için ayakta kalabilen İslami hareketler (Müslüman Kardeşler gibi) hem diktatörlerin düşmesinde hem de daha sonraki siyasi-sosyal süreçte öne çıkmışlardır. İslami partiler, Mısır ve Tunus’ta yönetime gelmişler, Yemen ve Lib-

ya’da siyasi geçiş sürecinin parçası olmuşlardır. Ancak hem Arap demokrasisinin Batılı bazı devletlerin çıkarlarına uymaması hem de demokratik süreçte İslamcıların öne çıkması ideolojik olarak da Batı’yı açmazda bırakmıştır.

Küresel düzenin hamisi ABD’nin yaklaşımı, Arap Baharı ile ilgili en belirleyici faktörlerden biri olmuştur. Bush’un zorla demokrasi ihracına karşı olsa da Barack Obama, 2009’da Kahire’deki konuşmasında bölge halklarının demokrasiye ve kalkınmaya ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Bir buçuk yıl sonra patlayan demokrasi hareketlerine karşı Obama başlarda süreci des-

tekler görünmüştür çünkü hem büyük halk hareketlerine karşı durması pek kolay değildi hem de küresel güç ABD’nin ilk siyahi başkanı olarak demokrasiye karşı durması ideolojik olarak da mümkün değildi. Bunun istisnası Libya olayıdır. Çünkü Obama, Muammer Kaddafi’yi düşürmeye yönelik kişisel hesapları olduğu anlaşılan Nicolas Sarkozy’nin peşine takılmıştır.

“

Obama, demokrasi konusunda daha isteksiz olan John Kerry’yi 2013’te Dışişleri Bakanı yapmıştır. Mısır’daki darbeye Obama yönetimi darbe bile diyememiş, Sisi ile New York’ta bizzat görüşmüştür.

”

İlk dalga atlatıldıktan sonra bölgedeki Batı’ya bağımlı statüko güçler (bazı Körfez ülkeleri ve İsrail), Ortadoğu’da eski diktatörlük yapılarını geri getirmeye yönelmiştir. Bu amaçla Mısır ve Yemen’de darbe projeleri ve Suriye’de iç savaş senaryoları devreye girmiştir. ABD için demokrasi konusunda turnusol testi, Mısır’daki Abdülfettah el-Sisi darbesi ve Suriye krizi olmuştur. Obama, demokrasi konusunda daha isteksiz olan John Kerry’yi 2013’te Dışişleri Bakanı yapmıştır. Mısır’daki darbeye Obama yönetimi darbe bile diyememiş, Sisi ile New York’ta bizzat görüşmüştür. Aslında Obama yönetimi demokrasiye en güçlü desteği Suriye’de gösterebilirdi. Çünkü Suriye halkı çok büyük bir direniş göstermiş ve Esad rejimini düşürme arifesine getirmişti ve rejim o süreçte oldukça zayıftı.

Rusya ve İran yanlısı olması yüzünden Beşar Esad'ın düşmesi ABD'nin de işine gelebilirdi. Hatta Esad rejimi kimyasal silah kullanarak Obama'nın sözde kırmızı çizgilerini bile aşmıştı ama Suriyelilerin beklediği müdahale bir türlü gelmedi. ABD Savunma ve Dışişleri Bakanları bile operasyona destek verdiği hâlde muhtemelen İsrail lobisinin etkisiyle Obama'nın müdahaleden vazgeçtiği daha sonra ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'daki derin statükonun ABD'nin en çok işine yarayacak yerde (Suriye) bile demokrasi istemediği anlaşılmıştır. Esad rejimini yıkmak yerine onu ayakta tutmak için yardıma koşan İran'ı nükleer anlaşma yaparak ve

100 milyar dolarını serbest bırakarak ödüllendirmiştir.

“
Obama yönetimi, terör örgütü IŞİD ile mücadele bahanesiyle bir diğer terör örgütü PKK-PYD'yi destekleyerek Suriye'nin bölünmesine hizmet etmiştir. Obama, Libya'da Sarkozy'ye katılarak Kaddafi'yi düşürseler de daha sonrası için hazırlık yapmamalarının büyük bir hata olduğunu itiraf etmiştir.

Obama yönetimi, İran'ın Esad'ı korumakta yetersiz kalması yüzünden Rusya'nın Suriye'ye yerleşmesine ve yaptığı yıkıma ses çıkarmamıştır. Terör örgütü IŞİD ile mücadele bahanesiyle bir diğer terör örgütü PKK-PYD'yi destekleyerek Suriye'nin bölünmesine hizmet etmiştir. Obama, Libya'da Sarkozy'ye katılarak Kaddafi'yi düşürseler de daha sonrası için hazırlık yapmamalarının büyük bir hata olduğunu itiraf etmiştir. Yemen'de ise Husilerin darbe yapmasına ve iç savaş sürecini başlatmasına da göz yumulmuştur. Yemen'de Suudi Arabistan'ı destekliyor görülse de ABD, alanda Husileri zayıflatacak bir hamle yapmamış ve çatışmanın sürmesini istemiştir.

Bu yıkıcı ve pasif politikaları Obama, arkadan liderlik (*leading from behind*) diyerek gizlemeye çalışmış olsa bile ABD'nin demokratik liderlik imajı ciddi şekilde sarsılmıştır. Diğer taraftan, Ortadoğu'daki kaosa ilgisizliğini "Asya eksenini" açılımı ile meşrulaştırmaya çalışarak yapıcı rol almaktan kaçınmak için kullanmıştır. Obama mirası olarak sadece bölgede İran'ın önünü açmış; ne Asya'ya ağırlık verebilmiş ne de Ortadoğu'dan çıkabilmiştir. Zaten Rusya'ya daha sıcak bakan Donald Trump, Suriye'den çıkmak istese de ABD kurumları çıkmasına ve PKK-PYD'ye desteğinin kesilmesine müsaade etmemiştir. Dolayısıyla Trump'ın

başta gelmesi de Ortadoğu'yu daha huzurlu ve istikrarlı hâle getirmemiştir.

Trump yönetimi Ortadoğu'da ABD'nin vekili rolündeki İsrail'e sınırsız destek vererek ve Suudi Arabistan'daki güç değişimine müdahale ederek bölgeyi daha da istikrarsız hâle getirmiştir. Trump'ın Binyamin Netanyahu'nun radikal politikalarına desteği, iki devletli çözümü rafa kaldırmış ve Trump yönetimi Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımış; Golan Tepeleri'nin ilhakı ve yerleşimlerin artırılması gibi İsrail politikalarına destek vermiştir. Gönüllü olarak İsrail ile normalleşen Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn yanında Sudan ve Fas gibi Arap ülkelere farklı siyasi-ekonomik "kolaylıklar" sağlayarak İsrail'le normalleşmeye yöneltmiştir. Trump İran Devrim Muhafızları Komutanı Kasım Süleymani'yi öldürmek dışında, İran'ın etkisini kırma konusunda çok ileri gitmemiştir. Diğer taraftan, Katar ambargosuyla Körfez ülkelerini birbirine düşürerek bölgede İran'ın etkinliğini – istemese de – artırmıştır.

Avrupa kendisini demokratik ilkelerin temel destekleyicisi olarak sunsa da ABD gibi güvenlik, mülteciler ve İslamcılık gibi farklı bahanelerle bölgedeki demokratikleşmeye destek değil, direnç göstermiştir.

Avrupa'nın Arap Baharı yaklaşımı ABD'den çok farklı olmamıştır. 2011'de Avrupa Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso, Avrupa'nın Arap demokrasilerini desteklediğini ve çıkarıcılıkla eleştirenlerin haksız olduğunu söylüyordu. Aradan geçen sürede eleştirenler haklı çıkmıştır çünkü Avrupa kendisini demokratik ilkelerin temel destekleyicisi olarak sunsa da ABD gibi güvenlik, mülteciler ve İslamcılık gibi farklı bahanelerle bölgedeki demokratikleşmeye destek değil, direnç göstermiştir. Kuzey Afrika'da büyük çıkarları olan Fransa, bu bölgede patlak veren Arap Baharı'na agresif olarak karşı çıkmıştır. Mısır darbesini görmezden gelerek silah satmış ve Libya'da

Halife Hafter darbesine destek vermiştir. Almanya da Mısır darbesi konusunda benzer bir tavır takınmış ama Libya'da daha temkinli davranmıştır.

“

Özellikle kronikleşen Suriye krizi, mülteci akınına yol açtığı için ülke içinde aşırı sağın yükselmesine yol açtı. Bu yüzden Brexit ile Avrupa bütünlüğü ve siyaseti sarsılmıştır. Avrupa kamuoyunun Filistin davasındaki hassasiyeti söylem düzeyinde de olsa ve Trump'ın İsrail yanlısı politikalarına karşı çıksa da Macron gibi siyasetçiler bunları duymazdan gelmiştir.

”

Avrupa'yı Arap Baharı'ndan uzaklaştıran bir konu IŞİD ve mülteci meselesi olmuştur. Aslında bölgede demokrasiye ve istikrara destek olmaları bu iki konuda riskleri azaltabilirdi. Çünkü Ortadoğu'daki demokrasi ve kalkınma hem radikalizme hem de göçe engel olabilirdi. Özellikle kronikleşen Suriye krizi, mülteci akınına yol açtığı için ülke içinde aşırı sağın yükselmesine yol açtı. Bu yüzden Brexit ile Avrupa bütünlüğü ve siyaseti sarsılmıştır. Avrupa kamuoyunun Filistin davasındaki hassasiyeti söylem düzeyinde de olsa ve Trump'ın İsrail yanlısı politikalarına karşı çıksa da Macron gibi siyasetçiler bunları duymazdan gelmiştir. Avrupa Birliği, Katar ambargosuna da karşı çıkarak İsrail-Suudi Arabistan eksenin güçlenmesini ABD oranında onaylamıştır.

ALTERNATİF KÜRESEL AKTÖRLERİN ORTADOĞU'DAKİ ROLÜ

Doğu kampının önemli aktörü ve merkezî gücü olarak Rusya, Arap Baharı'yla yakından ilgilenmiştir. Demokratik dalganın kendi içinde ve Orta Asya'da hareketlenme yaratma ihtimalinden çekinerek Ortadoğu'daki çıkarları gereği enerji kaynaklarının güvenliği, silah ticareti ve geleneksel sıcak denizlerde bulunmaya odaklanmıştır. Rusya'nın Suriye'ye askerî müdahalesi büyük yıkım getirmiştir. Yine de ABD'nin PKK'yı destekleyerek ülkeyi parçalama ve Türkiye'yi güneyden kuşatma niyeti karşısında

Türkiye, Rusya ile çözüm arayışına gitmiştir. Astana Süreci olarak adlandırılan bu müzakerelerle, Suriye'deki iç savaş sürecine çözüm girişimleri yoğunlaşmış ve PKK/PYD'nin Suriye'deki devlet projesi engellenmiştir. Suriye'deki mantağa uygun şekilde Rusya bölgedeki enerji denkleminde yer almak ve Hafter darbesini desteklemek istemiştir. Bu amaçla Wagner milislerini Libya'ya getirmiş olsa da Suriye'deki kadar bu ülkedeki gelişmelere angaje olmamıştır.

Eskiden beri eski otoriter rejimlerle iyi anlaşılan Çin de ilk başlarda bölgedeki değişimleri sadece izlemiştir. Genel olarak aktif müdahaleden

kaçınan Çin, yeni kurulan hükümetlerin tepkisini tam olarak kestirememiş ve Rusya gibi genel demokratik dalgadan çekinmiştir. Siyasi ve kültürel alanlara risk oluşturmayan yumuşak güç politikasıyla tüm bölge yönetimleriyle ticari ilişkilerini devam ettirmiştir. Kendisi açısından kritik olan petrol ve gaz tedarikinin güvenceye alınması, ticaret ve statükonun korunması konusunda Rusya'yla iş birliği içinde bir Ortadoğu politikası ortaya koymuştur. Her iki ülke de İran'ın ve Esad rejiminin yıkıcı politikalarına diplomatik destek vermişlerdir. Çin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) vetolarını tarihinde en çok Esad'ı

korumak için kullanmıştır. Süper güç seviyesine çıkmaya çalışan Hindistan'daki Narendra Modi yönetiminin, Hindu milliyetçiliğinin etkisiyle Arap demokrasilerine mesafeli yaklaştığı ve demokrasi karşıtı

Körfez ülkeleri ve İsrail ile yakın ilişkiler yürüttüğü görülmektedir.

Sonuç olarak demokrasi, kalkınma ve bağımsızlık potansiyeli ile Arap Baharı'nın büyük güçlerin bir komplosu olup olmadığı açıktır. Bölgede kalkınma ve bağımsızlık için tüm şartlar bulunmasına rağmen, otoriter yönetimlerin altında baskı ve yoksulluk çeken bölge halkları 100 yıldır gerekli enerjiyi biriktirmişlerdir. Biriken enerjiyi bastırmak sadece patlamanın şiddetini artırmış ve Arap Baharı adeta bölgede köklü değişimlere işaret etmiştir. Büyük güçlerin bu değişimleri yönlendirdiğini, daha yıkıcı hâle dönüştürdüğünü, halkları kaos ve şiddetle korkutmaya ve durdurmaya çalıştığı görülmektedir. Bu çerçevede bölgedeki otoriter rejimler de Batılı küresel aktörleri İslamcı grupların siyasi-sosyal faaliyetleri ile korkutarak demokrasi taleplerini bastırmaya çalışmaktadır. Ancak küresel aktörler ile bölgedeki otoriter rejimler arasında bölgede demokratikleşmenin engellenmesine yönelik güçlü ittifakın Ortadoğu halklarının demokrasi ve bağımsızlık arayışını sonlandıramayacağı da açıktır. ■

